

ВІДПОВІДЬ НА РЕЦЕНЗІЮ І. Г. ПЛЮЩА НА КНИГУ:

Некрутенко Ю., Чиколовець В.

ДЕННІ МЕТЕЛИКИ УКРАЇНИ

К. : Видавництво Раєвського, 2005. – 232 с., 156 іл.,
198 карт, 62 кольор. табл.

Перш ніж публікувати рецензію І. Г. Плюща, редакція журналу «Вестник зоологии» надала авторам рецензованої книжки можливість ознайомлення з рукописом з тим, щоб вони висловили своє сприйняття критичних зауважень. Автор рецензії без сумніву одержав примірник тексту відповіді. Про це свідчить усунення ним з опублікованого тексту помилок у написанні угорських прізвищ, вказаних у відповіді – і край. Жодної іншої реакції на відповідь автор рецензії не виказав.

Уважно прочитавши рецензію (вже опубліковану), ми дійшли висновку, що книжка наша рецензентові не сподобалася. Не сподобалася вона, як видно з усього тексту рецензії, перш за все через те, що рецензент конче воліє сприймати наш популярний посібник як німічну та незугарну спробу монографічного опрацювання фауни денних метеликів України. Як недвозначно сказано в анотації до книжки (с. 2), вона має на меті стати першим посібником із визначення денних метеликів України літературною українською мовою (не суржилом) для широкого кола користувачів, головню початківців. Відтак це видання не претендувало й не претендує на фундаментальність, монографічну всеохопність та прискіпливе цитування та аналіз усієї дотичної літератури з окремих аспектів лепідоптерології. Рецензент, певно, не добрав різниці між цим популярним виданням та монографічним опрацюванням типу «Фауни України». Він просто трактує його як замах на написання монографії. Відповідаємо: ми не хотіли писати ні монографії, ні тому «Фауни України», ми хотіли написати те, що й написали. Книжка не підбиває детальних підсумків дослідження денних метеликів України, вона радше знакує початок нового періоду фауністичних досліджень, вона рекрутує нових трударів до цієї невдячної праці. Вона може правити за основу до написання справді всеосяжної, фундаментальної праці – з таблицями для визначення, синонімічними зведеннями, описом та аналізом морфології, класифікації та таксономії, біологічних особливостей, трофічних зв'язків, просторового розподілу, еволюції, історії фауни, з оцінкою генофонду та розробкою заходів охорони тощо.

Звичайно, будь-яка робота, виконана людьми, не може бути досконалою. Дещо вад містить і наша книжка. Перш за все складаю уклінні перепросини за «Південний тропік» на с. 26 – мені, Некрутенкові, авторові цього розділу, геть незрозуміло й соромно, як таке могло статися. Але ж сталося... І я припустився цього. Слізно каюся: *Miserere mei, mea culpa!* Видавешь вже видав і вкладає у примірники книжки листівку з поправкою цієї помилки на «північний тропік». Цим шляхом виправляються й помилки у двох посиланнях на твори з участю рецензента (с. 204) – 1898 та 1887 замість 1998 та 1987 відповідно. Мимохіть звели його у класики. Класиків перепрошуємо.

Текст рецензії містить ряд звинувачень (назвемо їх інвективами), найтяжчі з яких адвокуємо в порядку їхнього розташування у тексті (завваги щодо українського правопису оминаємо як некомпетентні).

«В хорошо иллюстрированной удачными рисунками и фотографиями главе «Будова тіла метеликів» автор доступним языком кратко и точно изложил общеизвестные, но важные для читателя сведения о строении тела бабочек. Вызывает вопрос лишь отсутствие ссылок на источник заимствования фотографий, сделанных на СЭМ (рис. 5, 6, 12–14)». – Спасибі велике за хвальне поцінування ілюстрацій та «доступного языка». Та запитаймо: кому саме відомості про будову тіла метеликів «общеизвестные», кому вони «важные», а кому «общеизвестные», *но* «важные»? Звичайно, серед фахівців, читачів монографій, а не користувачів популярних посібників, вони «общеизвестные», тому й не вельми «важные». А от для контингенту користувачів книжки (див. анотацію на с. 2) вони справді «важные», бо не є «общеизвестные». Як було сказано, ця книжка не монографія, тож її метою саме й було зробити оті відомості «общеизвестными» саме для тих, хто прагне їх пізнати, кому вони є «важные» – для них ці відомості стали б «общеизвестные» і «важные». А на прискіпування про відсутність посилань на «источник» ілюстрацій повідомляємо, що за винятком двох рисунків, узятих з книги Ю. П. Некрутенка «Булавоусые чешуекрылые Крыма» (1985) (рис. 4, 7, с. 8), книга не містить жодних запозичень. Усі фотографічні ілюстрації були виготовлені спеціально для цієї книги, у тому числі й фотографії СЕМ, зроблені особисто В. Раєвським.

Рецензент цитує (з помилкою) та заїло гзиться на фразу: «...на черевці самиць внаслідок копуляції утворюється характерний орган — сфрагіс, (у книзі сфрагіс) значення та функції якого досі залишаються нез'ясованими» (далі йде викладення відомих з літератури даних про виникнення та функції сфрагіса та розлогий опис збоченої сексуальної поведінки верховинців). — А хіба сфрагіс утворюється *не* внаслідок копуляції? Хіба наявні літературні дані вповні з'ясовують його функції? Про «авторство» сфрагіса (самець чи самиця) я не казав нічого — читач, якщо його зацікавить це питання, може забратися до його вивчення, почавши з відповідної літератури. До визначення комах за книжкою це стосунку не має, крім того, опис деталей групового сексу в метеликів виходив би за педагогічні рамки цієї публікації.

«На с. 14 написано: «Негайно після копуляції запліднена самиця починає відкладати яйця». На самом же деле, в большинстве случаев нужно 2—3 дня для созревания яиц, и лишь затем самка их откладывает». — Така особиста думка рецензента. Самиця набуває рецесивності лише за умови виживання яєць у її статевих шляхах; по завершенні копуляції у першій половині дня та за сприятливих погодних умов самиці більшості видів денних метеликів розпочинають відкладення яєць майже негайно (виняток складають лише деякі види, що зимують на стадії дорослої комахи).

«Следующая глава «Охорона метеликів» (с. 23—26), мягко говоря, малоинформативна, состоит из нескольких декларативных фраз и перечня охраняемых видов, внесенных в те или иные списки. Данные об охраняемых видах, а также мнение автора (В. Чиколовца) о природоохранном статусе всех встречающихся в Украине видов сведены в оригинальную таблицу (с. 24—25)». — А де ви бачили інформативні та недекларативні публікації з охорони метеликів? Покажіть хоч одну! Так, В. Чиколовець висловив, і то цілком інформативно й обґрунтовано, наскільки це можливо на основі вивчення усіх публікацій на цю тему, свою думку, але чому ця думка має конче збігатися з думкою автора рецензії, яку шановний рецензент досі зберігає у найсупершіій таємниці?

«В целом таблица производит удручающее впечатление и отражает не более чем субъективное и неаргументированное мнение ее составителя, а глава — не отражает состояния ропалоцерофауны с точки зрения природоохранных аспектов и не содержит сколько-нибудь развернутых рекомендаций по охране». — Метою таблиці було стисло показати стан охорони природи стосовно денних метеликів, і при її укладанні В. Чиколовець користався з великого обсягу літератури, головніші джерела з якої наведені у «Бібліографії» (розділ «Охорона метеликів» — с. 210) та у шпальтах таблиці. Так, таблиця справді справляє «удручаюче» враження — настільки гнітючий є стан справ у царині захисту природи. Та це не провина автора, це його горе, але це не його справа давати у популярній книжці «скільки-нибудь развёрнутые рекомендации». Охороні метеликів сприяє сама вже поява цієї книжки: метелики гарні, вони є окрасою нашої природи, їх гріх кривдити. Таблиця ж є чи не найповнішим та найінформативнішим зведенням даних про стан охорони метеликів у Європі.

«Так, например, из 51 вида, помеченного черным кружком, 30 видов, на наш взгляд, не соответствуют обозначенному статусу ни в коей мере. Из 25 видов, отмеченных белым кружком (виды, которые приводились с территории Украины, но в последнее время не встречаются или известны по единичным находкам), не соответствуют декларируемому статусу минимум 17 и т. д.» — Це, звичайно, пане рецензенте, «на ваш взгляд», а Чиколовець має право на свій «взгляд» — чи, може, не має?

Повідомляємо рецензентові, що за основу поділу України на ландшафтні зони взято твір під редакцією О. М. Маринича «Природа Украинской ССР. Ландшафты и физико-географическое районирование. — Киев: Наук. думка, 1985. — 222 с.» Що ж до картування поширення окремих видів — то тут автор прагнув лише показати обшар, на якому цей вид може зустрічатися. При цьому було використано (з удосконаленням) створений Хігінсом та Райлі ще у 1970 р. прецедент такого картування. Нанесення на карту окремих точок знахідок для всіх видів далеко виходить за обсяг та не відповідає жанрові цієї роботи. Хто заважає самому рецензентові зробити це у своїй власній ідеальній монографії? У рецензії цьому питанню присвячено 12 з 16 сторінок тексту (усунути з опублікованого тексту рецензії), що рясніє загадковим наукуватим терміном «локус», причому переважна більшість завваг аргументується неопублікованими даними. Якби ця рецензія у повному вигляді була опублікована перед виходом книжки, ці дані увійшли б до наукового обігу за авторством рецензента і були б використані при укладанні книжки.

Рецензент кидає інвективу «...в полном забвении таких известных исследователей нашей лепидоптерофауны, как И. Жихарев, Ю. Клеопов, В. Совинский, А. Розанов и др. Проигнорирована (но включена в библиографию для Польши) великолепная обширная статья, посвященная чешуекрылым Подолья (Kremku, 1937). Не упоминаются вообще многочисленные работы венгерских авторов (Abafi, 1897, 1906; Balogh, 1941; Frivaldsky, [повинно бути Frivaldszky; в опублікованому тексті виправлено — Ю. Н.] 1865, 1875; Horvath, Pawel [повинно бути Horváth, Pavel, у малярській мові літери w немає; в опублікованому тексті частково виправлено — Ю. Н.], 1876; Kardos, 1877; Kertesz, [повинно бути Kertész] 1922; Mocsary, [повинно бути Mocsáry] 1877) и не обсуждается фундаментальная сводка Романишина (Romaniszyn, 1929) «Fauna Motyli Polski...» — «Полного забвения» немає — з названих осіб Клеопов, Розанов та Совинський опублікували лише по одній праці з фауни денних лускокрилих України (це видно з бібліографічного переліку — с. 202 та 204 відповідно); В. В. Совинський більше прислужився вивченню фауни денних метеликів Кавказу —

цей його внесок вшановано (з портретом) у книзі Некрутенка «Дневные бабочки Кавказа» (1990: с. 33, 37); єдина публікація Жихарева (1928; на жаль, прогаяна у списку) стосується лише «шкідливих та інших» лускокрилих Дарниці — про що ж тут писати? Рецензент, принагідно, міг би закинути мені ще й Катеринича (1930), Скорохода (1927), Тушина з Раєвським (1915) та інших. Життєписи цих та інших достопам'ятних натуралістів, звичайно ж, мають увійти до анналів ентомології, та, на жаль, одній людині та за обмежений час зробити це несила. Неповнога контингенту персоналій в історичному нарисі саме й має захопити до розвідок наступні покоління лепідоптерологів. У нашій книжці біографічні відомості подавалися переважно про дослідників, які систематично, а не принагідно працювали над вивченням нашої фауни, та які внесли у цю справу найбільш вагомий доробок. Так з небуття було вирвано постать яскравого дослідника фауни України Антона Ксєнжопольського, заслужене місце в пантеоні українських ентомологів посів нарешті Костянтин Гормузаки. Названі ж рецензентом «многочисленные» праці угорських дослідників можна за бажання знайти у бібліографіях публікацій, наведених у «Бібліографії» під рубрикою «Суміжні країни. Угорщина» (с. 208), а праця Романішина наведена з поправленим бібліографічним описом (Romaniszyn, Schille, 1930 «1929») під рубрикою «Суміжні країни. Польща» (с. 207).

Так, нарис історії досліджень завершується кінцем Другої світової війни. Причини цієї часової межі аргументовано пояснено у завершальному уступі на с. 201, де висловлено сподівання, що подальше опрацювання історії зробить хтось із молодих читачів книжки.

«Наконец, в список литературы (с. 204) включена несуществующая «книга»: Попов С. Г., Плюш И. Г. «Булавоусые чешуекрылые Западной Украины» (подробнее см.: Плюш, 2005), о чем я лично уведомлял Ю. П. Некрутенку при подготовке им рецензируемой мною книги». — Оце вже відверта, здуміння гідна, брехня. Книга обсягом 578 сторінок та вагою мало не 2 кг стоїть на моїй полиці. Має вона й юридичний статус: ISBN 966–96366–2–0. Книжка є, вона існує і як фізична, і як юридична одиниця.

При укладанні бібліографічного розділу ми прагнули вичерпності, і майже досягли її. Цей розділ у будь-якому разі є найповнішим існуючим переліком літератури, присвяченої фауні денних метеликів України та суміжних країн, з якого можна успішно робити перші кроки в подальших дослідженнях. До рубрики «Україна» увійшли лише праці, спеціально та повністю (а не почасті) присвячені фауні України. У передмові цей список характеризується як «близький до вичерпного» (с. 6), а не як «список литературы [який] не претендует на полноту (о чем справедливо [?] заявлено еще в Предисловии [де? покажіть!])». Список таки претендує на повноту, і заяви про заперечення цього передмова не містить; у цій базі даних рецензент міг би й заповнити прогалини (вони, мабуть, таки є) та він не робить цього, лише називаючи число 200 публікацій з фауни денних метеликів України після Другої світової війни, та заявляючи світові, що список «...отображает в какой-то степени личные предпочтения (или неполноту знания предмета) авторов». — Де оті 200 прогавлених нами публікацій? Прошу рецензента дати (опублікувати?) список відсутніх у нашому списку праць та довести цим «неполноту знания предмета» укладачів бібліографічного покажчика.

«Книга не соответствует заявленному на титульной странице определению «Визначники». В книге не только совершенно отсутствуют какие-либо, хоть упрощенные [так пише рецензент; повинно бути: хотя бы упрощенные], определительные таблицы, но и сравнительные диагнозы близких видов, как это принято в «Полевых определителях». — А якому ж «определению» відповідає книга? Таблиці для визначення потрібні були за часів, коли визначати за зображеннями було тяжко через низьку поліграфічну якість тих зображень. Та й визначати за дихотомічними ключами могли переважно ті, хто й без них знав метеликів за зовнішнім виглядом. Таких ключів немає у жодному з виданих після Яхонтова (1935) польових популярних визначників — див. хоча б визначник Форстера та Вольфарта (Forster, Wohlfahrt, 1955), відомі посібники-філдгайди Хіггінса та Райлі (Higgins, Riley, 1970 та наст. вид.), Толмена та Люїнгтона (Tolman, Lewington, 1997 та наст. вид.). Часи міняються. І ілюстративна частина нашої книжки є свідченням того. Що ж до короткого переліку словесних ознак, за якими вид можна відрізнити від схожих видів, то тут, мабуть, рецензент має рацію — це буде враховано при подальших виданнях книги. Принагідно: чи не зробить рецензент ласки пояснити, дати точну дефініцію, навести приклади, чим «полевой определитель» відрізняється від «атласу», яким зручно користуватися у польових умовах... для визначення («определения»)»?

І, нарешті, останнє. Цитую: «Наконец, последнее. Рукопись книги ученому совету Института зоологии им. И. И. Шмальгаузена НАН Украины не представлялась, ни внутреннего, ни внешнего рецензирования не проходила. Рукопись также не проходила соответствующих процедур и на ученом совете Национального научно-природоведческого музея НАН Украины, хотя «шапка» Зоомузея ННПМ НАНУ у книги тоже имеется». — Я вважав і досі вважаю себе співробітником Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена Національної академії наук України. Я завжди робив своєю справою усе, щоб зайвий раз потвердити та впотужнити високу репутацію мого Інституту і в Україні, і в світі. Я ніколи не опублікував жодної праці без зазначення, що автором її є співробітник Інституту, бо знав, що якість моєї праці, якої я певний, доточить доброї слави Інституту. Так стояв я увесь час своєї служби на посаді старшого наукового співробітника. Так стояв я, коли служив науковим редактором журналу «Вестник зоологии». Так стояв я, коли перекладав, проводив через Міжнародну Комісію та

публікував Міжнародний кодекс зоологічної номенклатури, який не числився в жодних планах Інституту, не обійшовся Інституту жодної копійчини та який не проходив в Інституті «соответствующих процедур». Так стояв я й тоді, коли працював над цією книжкою, яка теж не значилася у планах Інституту, та на видання якої Інститут теж не затратив ані шеляга. Так стою й тепер. То з якої б це рації я мусив проводити книжку крізь «внутреннее» та «внешнее» рецензування та представляти її на розгляд вченої ради Інституту? Я є спеціаліст, який зажив доброго імені та високого реноме у світі, та який достоту свідомий своєї наукової вартості та самодостатності. Винесення назви Інституту в «шапку» титульної сторінки (і цієї книжки, і Кодексу) не є намаганням звести авторитетний «дах» над неякісною роботою, воно є прагненням показати, що з *мого* Інституту, байдуже яким коштом, можуть і надалі виходити праці, якими Інститут може пишатися.

...Що ж маєш робити, рецензентів книжка не сподобалася — хай напише та видасть кращу.

Відверто кажучи, ми сподівалися на увагу більш спокушеного рецензента, який мав би насправді солідний науковий доробок в обговорюваній темі, достатній досвід публікації власних, не самих лише співавторських, та редагування сторонніх творів, мав би практику роботи з науковим словом, що були б рівнозначними або перевершували (хоча б за обсягом) доробок, досвід та практику тих, кого він рецензує.

Книжка вийшла й пішла Україною й широким світом. Вона вже почала щепити багатьом людям цікавість та любов до рідної природи, нею вже користаються, її читають. Зерно посіяно, воно пішло у ріст і скоро, історично скоро, дасть нове колосся. Чи ж то гоже угноювати його в такий спосіб?

Юрій Некрутенко

12 липня — 20 вересня 2006 р.